

ב"ה

סדרת עיון ברש"י יומי

תחתיים לזבל

למה מקום מיוחד לפסולת?
האם גידלו מזון בתוך התיבה?

חוברת (18)

ל' תשרי תשפ"ז

א. קומה שלמה בשביל מה שמוציאים החוצה?

אדם בונה בית ודואג שיהיו בו מקום מגורים, מחסן ומטבח. אם יש בעלי חיים, הוא מכין גם מקום עבורם. אבל מי מקצה קומה שלמה למה שאמור לצאת מן הבית? דווקא בתיבת נח, שבה כל מקום נחוץ להצלת חיים, רש"י מזכיר מדור שלם לזבל.

על "תחתיים שניים ושלישים תעשה" רש"י מבאר שהיו שלוש עליות, כלומר קומות: האדם למעלה, בעלי החיים באמצע והזבל למטה. מקום המיועד לשימוש מסוים נקרא כאן "מדור".¹

כאן מתעוררת שאלה חזקה: גם אם החיות מייצרות פסולת רבה, הרי לכאורה זו סיבה לפנות אותה, ולא לשמור אותה! מדוע לא לעשות פתח או תעלה שדרכם יוצא הזבל אל המים? השאלה אינה מניחה שכל הזבל נשמר כל השנה; היא שואלת מדוע נדרש מדור ייעודי לצד אפשרות של פינוי שוטף. ואם הפסולת מצטברת, איך נמנעים מן הריח והלכלוך במשך זמן רב? ולמה נדרש לכך מקום יקר כל כך?

אפשר להציע תשובה מפתיעה: אולי הפסולת הייתה גם משאב. אולי "זבל" כאן הוא דשן, ונח שמר אותו כדי לגדל מזון בתוך התיבה עצמה, בזמן שהייתה בה. נפריד בין ארבע שאלות: צורך במקום איסוף (ב-ג), מיקום המדור (ד-ה), אפשרות הפינוי (ו-י) ושימוש נוסף בזבל (יב-טז). לצד אלה נבחן לימוד דרך ארץ (יא) וקריאה רוחנית (יז). הסבר העונה על שאלה אחת אינו בהכרח עונה על כולן.

לאורך העיון נבחין בין מה שנאמר במקור, ביאור של מפרש והשערה. השערה ראויה לדיון, אך אינה נעשית מסורת משום שהיא מתיישבת יפה.

ב. שלוש מילים שאינן מספרות הכול

הבבלי אומר: "תחתיים לזבל אמצעיים לבהמה עליונים לאדם". הוא קובע את ייעוד המדורים, אך אינו מפרט כמה פסולת נשמרה, אם הוצאה מדי פעם, או אם שימשה דשן.²

1. רש"י, בראשית ו, טז, ד"ה תחתיים שניים ושלישים. החלוקה נמסרת גם בבבלי סנהדרין קח ע"ב.

2. בבלי סנהדרין קח ע"ב: חלוקת המדורים, ובאותו דף דברי רב חסדא על מי המבול הרוותחים. חלוקת המדורים אינה מפרטת את כמות הפסולת שנשמרה או את תדירות הפינוי.

למשל, גם מקום לאיסוף אשפה בבית אינו מלמד שהאשפה נשארת בו תמיד. מצד שני, עצם קיומו של מקום איסוף אינו מוכיח שהייתה מערכת פינוי. שתי האפשרויות דורשות בירור נוסף. לכן אין לקרוא "תחתיים לזבל" כאילו נאמר: כל הזבל של השנה נשמר שם עד היציאה.

ההסבר הפשוט הוא שבעלי החיים ייצרו פסולת רבה, ולכן נדרש לה מקום מסודר. הוא מסביר את הצורך בטיפול, אבל אינו מכריע אם היה זה מחסן קבוע, מקום איסוף זמני, או שניהם.

ג. אצל האברבנאל: רק חלק מן הקומה

האברבנאל מציע חלוקה מפורטת: האדם בקומה העליונה; בעלי החיים וחלק מהמזונות באמצע; ובתחתית מזונות לצד הזבל. לשונו: "והתחתית ג"כ קצתה למזונות וקצתה לזבל".³

לפי פירושו, השאלה "למה קומה שלמה רק לזבל?" מצטמצמת: הקומה התחתונה אינה מוקדשת רק לו. זהו תיקון חשוב לתמונה שאנו מציירים לעצמנו. עם זאת, אין לומר שרש"י עצמו מפרש כך במפורש, ואין כאן עדיין הסבר מדוע הזבל לא הוצא.

אפשר לנסות לחשב כמה פסולת הצטברה במשך שנה. אבל אין בידינו נתונים מוסכמים על מספר החיות, כמות ההפרשות ונפח המדור. חישוב כזה יכול להמחיש את הצורך במקום, אך אינו מכריע כיצד טיפלו בפסולת.⁴

ד. למה למטה? להקל על נח ובניו

לפני שנשאל אם הזבל יצא מן התיבה, נשאל מדוע מקומו דווקא למטה. לבוש האורה מבאר את נוחות חלוקת רש"י: קל להוריד את הפסולת מן המדור האמצעי לתחתון. אילו מקום האיסוף היה למעלה, היה צורך להעלות אליו את הפסולת במקום להורידה. כך מצטמצם טורח העבודה החוזרת של נח ובניו.⁵

זהו הסבר ממש: מיקום מדור הזבל מקל על העבודה ומפריד בין הפסולת למגורי האדם. ההסבר עוסק בהעברה בתוך התיבה; השאלה אם היה פינוי נוסף החוצה עדיין לפנינו.

3. אברבנאל, פירוש לבראשית ו: הדיון הרצוף הפותח בפסוק יד, בביאור פסוק טז. חלק מהקומה התחתונה למזון וחלק לזבל.

4. חישובי כמות ונפח של פסולת התיבה אינם משמשים כאן בסיס להכרעה; אין בידינו נתונים מוסכמים לחישוב כזה.

5. לבוש האורה, בראשית ו, טז, בדיונו בדברי גור אריה. מסביר את נוחות הורדת הזבל; וכן את השימוש בחלון ובאבן הטובה בזמנים שונים.

ה. חז"ל מביאים גם חלוקות אחרות

בבראשית רבה מופיעות שתי חלוקות. באחת הזבל למטה, נח ובניו והבהמות הטהורות באמצע, והטמאים למעלה; ובאחרת הזבל דווקא למעלה. דעה זו נקראת "מחליפין": הופכים את מקומם של הזבל והטמאים. בפרקי דרבי אליעזר מתוארת חלוקה נוספת.⁶

המקור או השיטה	למטה	באמצע	למעלה
בבלי ורש"י	זבל	בעלי חיים	אדם
בראשית רבה: דעה אחת	זבל	נח ובניו והטהורים	הטמאים
בראשית רבה: "מחליפין"	הטמאים	נח ובניו והטהורים	זבל
פרקי דרבי אליעזר כג	בהמה וחיה	עופות	אדם, שקצים ורמשים

גור אריה מעדיף את הנוסח שהאדם באמצע: המדור האמצעי מוגן יותר מן הלחות שלמטה ומשטף המים שלמעלה. לבוש האורה מקשה על חלוקה זו מצד הריח, הלחות וטורח נשיאת הזבל, ומגן על חלוקת רש"י.^{5,7}

אפשר לשער שהנחת הזבל למעלה נועדה לצמצם עליית ריח אל המגורים. זו הצעה להסבר המיקום, ולא טעם מפורש במדרש. השיקולים אינם יוצרים תכנית מוסכמת אחת: נוחות העבודה, ריח, לחות והגנה עשויים להוביל להעדפות שונות.

ו. מקור מפורש לירידה החוצה

עד כאן עסקנו במיקום המדור. עתה לשאלה המרכזית: האם הזבל נשאר בתיבה, או שהמדור היה תחנה בדרך החוצה? בתורה תמימה נמצא הסבר קצר המכוון לקושי. הוא מזכיר יתרון בכך שהזבל למטה: "שיוכל הזבל לרדת חוצה".⁸

כלומר, המדור התחתון עשוי להיות חלק ממסלול פינוי. עצם הקצאתו לזבל אינה מחייבת שהזבל יישאר בו לצמיתות. זהו מקור מפורש לכיוון של יציאה החוצה, ולא רק סברה של קורא בן זמננו.

תורה תמימה אינו מפרט כמה פינו, דרך איזה פתח ובאיזו תדירות.

5. לבוש האורה, בראשית ו, טז, בדיונו בדברי גור אריה. מסביר את נוחות הורדת הזבל; וכן את השימוש בחלון ובאבן הטובה בזמנים שונים.

6. בראשית רבה לא, יא: חלוקות המדורים ודיון בקטריקטין. מובאות דעות שונות; אין לזהות את כולן עם חלוקת הבבלי.

7. גור אריה, בראשית ו, טז, ד"ה עליונים לאדם כו'. נוטה לנוסח שהאדם באמצע, ודורש את מעלת ההגנה שם מפני המים.

8. תורה תמימה, בראשית ו, טז, הערה כד: מציין את יתרון ירידת הזבל החוצה.

ז. אמת מים לשטיפת הפסולת

הרד"ל, רבי דוד לוריא, מפרש את הפתחים שבפרקי דרבי אליעזר כמערכת המכניסה אמת מים, כלומר תעלה שדרכה זורמים מים, להשקיית בעלי החיים ולשטיפת הזבל. הוא מתאר פתיחה לזמן קצר וסגירה מיידית, כדי שלא ייכנסו מים אל התיבה מעבר לנדרש.⁹

לפי דברי חז"ל מי המבול היו רותחים, ולכן מתעוררת שאלה כיצד אפשר להשתמש בהם. הרד"ל מציע לצנן את המים. במסגרת פירוש, הרתיחה אינה מונעת את הטיפול בפסולת באמצעות מים.²

חשוב לשמור על ההבחנה: הרד"ל מפרש כאן מסורת שבה החיות מחולקות בין המדורים באופן אחר מרש"י. אין לקחת את מערכת השטיפה שלו, לשלב אותה בחלוקת רש"י, ולהציג את הצירוף כאילו נמסר במקור אחד.

ח. "קטרקטין": כלי גריפה או מעבר?

"קטרקטין" היא מילה נדירה המופיעה במדרש בתיאור הטיפול בזבל. המפרשים נחלקו בפירושה. מתנות כהונה מבין את המילה ככלי שבאמצעותו גורפים את הזבל לצדדים. לפי זה מדובר בסידור הפסולת בתוך המדור, ואין בלשון זו לבדה תיאור של הוצאתה אל המים.¹⁰

הרד"ל מבין את המתקן כמקום מעבר שבו נוזלת הפסולת מלמעלה למטה. שתי הקריאות שונות: האחת מדגישה גריפה, והשנייה מעבר וזרימה. אין לתרגם אוטומטית "קטרקטין" כחלון לפינוי החוצה.⁹

המשמעות המשותפת החשובה היא שהמקורות עוסקים באופן הטיפול בזבל, ולא רק מכריזים על מחסן. הפרטים תלויים בפירוש שנבחר.

ט. אולי לא היה בטוח לפתוח?

אפשר להציע שסכנת המים חייבה לפעמים לשמור את הפסולת בפנים. בזמן סערה, פתיחת פתח נמוך עלולה לסכן את יושבי התיבה. ייתכן שמקום האיסוף היה נחוץ במיוחד בתקופה הראשונה, ובהמשך התאפשר פינוי.

2. בבלי סנהדרין קח ע"ב: חלוקת המדורים, ובאותו דף דברי רב חסדא על מי המבול הרותחים. חלוקת המדורים אינה מפרטת את כמות הפסולת שנשמרה או את תדירות הפינוי.

9. ביאור הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר כג, אותיות ז וט. שטיפה באמת מים וירידת הפסולת מכל מדור. הפירוש מוסב על חלוקת פרקי דרבי אליעזר.

10. מתנות כהונה על בראשית רבה לא, יא, ד"ה קטרקטין: כלי לגריפת הזבל לצדדים. אין כאן אמירה מפורשת על השלכה החוצה.

אור החיים שואל כיצד ידע נח שפתיחת החלון לא תביא לטביעה. זו נקודת אחיזה לחשש, אבל הוא אינו מפרש שהחשש הוא הטעם למדור הזבל. הקישור ביניהם נשאר הצעה.¹¹

בפורומים הוצעו גם שני שיקולי נוחות: לא להעלות כל כמות זבל אל חלון גבוה, ולא להיות תלויים בפינוי מידי בכל פעם. ההצעה של אגירה בתחילה ופינוי בהמשך אינה מתוארת במקור קלאסי שנמצא; יש בה אפשרות, בלי ידיעה על סדר העבודה בפועל.¹²

י. אבן טובה אינה אומרת שלא היה חלון

יש שהסיקו: אם הצוהר היה אבן מאירה, לא היה חלון שדרכו אפשר לפנות. אלא שהתורה עצמה מספרת שנח פתח חלון. לבוש האורה מסביר שהיה מקום גם לחלון וגם לאבן הטובה: בזמן גשם ורוחות סוגרים את החלון ומשתמשים באבן; בשעה שאפשר, נהנים מאור ומאוויר דרך החלון.⁵

גם המשפט שנח פתח את החלון לאחר ארבעים יום אינו מוכיח שלפני כן לא נפתח מעולם. המלבי"ם מפרש שמאותה שעה נשאר פתוח, ואילו קודם לכן נפתח ונסגר.¹³

לכן נדחית ההוכחה הגורפת "לא היה חלון, או שהיה סגור כל השנה, וממילא שמרו הכול". נשאר אפשרות מתונה יותר: היו זמנים שבהם הפתיחה הייתה קשה או מסוכנת. גם "ויסגור ה' בעדו" אינו לבדו תיאור מפורט של כל פתח וכל אפשרות שימוש בו במשך השנה.

יא. דרך ארץ גם בעולם שנחרב

ההסברים שראינו עוסקים בדרך הטיפול בפסולת. יש גם קריאה מוסרית המבקשת ללמוד מן הסדר שבתיבה דרך ארץ: גם כשנח כמעט לבדו בעולם, אין הוא משליך פסולת לכל מקום. דווקא הקפדה על מקום מסודר לזבל מלמדת אחריות וניקיון.

5. לבוש האורה, בראשית ו, טז, בדיונו בדברי גור אריה. מסביר את נוחות הורדת הזבל; וכן את השימוש בחלון ובאבן הטובה בזמנים שונים.

11. אור החיים, בראשית ח, ו: ברור הידיעה שפתיחת החלון לא תביא לטביעה. הקישור לאיסוף הזבל הוא הצעה כאן, ולא לשון אור החיים.

12. הצעות משתתפים בדיונים "למה לא זרקו את הזבל מהתיבה?" בפורום כותל המזרח, ו"מדוע לא זרקו את הזבל מהצוהר" בפורום אוצר התורה. אלו סברות לדיון, ולא מקורות חז"ל.

13. מלבי"ם, בראשית ח, ו: קודם לכן נפתח החלון ונסגר, ומעתה נשאר פתוח.

בכתבה של הרב בן ציון נורדמן מובא כיוון זה בשם הרב אליעזר פאל ובשם ספרו "חשב האפד". זהו לימוד דרך ארץ, ולא הסבר שלפיו הזבל נשמר כדי לדשן שדות לאחר המבול.¹⁴

הוצע גם שלא ראוי להשליך זבל אל מי המבול שבהם נענש הדור; וכן שהתיבה מייצגת התבדלות מן העולם הנחרב. אלו כיוונים מוסריים ורעיוניים. הייחוס שנמסר לזוהר לא הושלם בבדיקה, ולכן אין להציג את ההסבר כמאמר זוהר מאומת.¹⁵

יב. האם "זבל" יכול להיות דשן?

בהחלט יש מקום לשאלה הלשונית: גללי בעלי חיים משמשים דשן, ובלשון חז"ל מופיע זבל בהקשרים חקלאיים. אבל מכאן אין לדעת למה נאספו בתיבה. חומר שיכול לשמש דשן עשוי להיאסף גם משום שהוא פסולת שצריך לסלק מן המגורים.

הצעת גידול המזון בתיבה מעניינת משום שהיא נותנת לזבל תפקיד חיובי בזמן השהייה. דישון האדמה לאחר היציאה הוא הצעה אחרת, שנדון בה בנפרד בסעיף טז. תחתית התיבה יכולה, לפי ההשערה, להיות חלק ממערכת שבה פסולת החיות מסייעת ליצירת מזון. אולם כדי לומר שכך היה, צריך מקור הקושר בין שני התפקידים; המשמעות האפשרית של המילה אינה מספיקה.

יג. המזון שנאסף והצמחים שנלקחו

הציווי לנח הוא לאסוף מזון מראש. רש"י מסביר שהברית נצרכה כדי שהפירות לא יירקבו ויתעפשו. האברבנאל מתאר מקום למזונות של שנה. לפיכך יש במסורת מענה מפורש לשאלת המזון בלי להזדקק לגידולו בתוך התיבה.^{16, 3} נח הכניס גם חומרי נטיעה. במדרש על נטיעת הכרם לאחר היציאה מוסבר מהיכן היו לו זמורות ונטיעות. מכאן יש מקור לשמירת חומר צמחי לעולם שאחרי המבול; אין מכאן מקור לשימוש בזבל לגידול בתוך התיבה.¹⁷

3. אברבנאל, פירוש לבראשית ו: הדיון הרצוף הפותח בפסוק יד, בביאור פסוק טז. חלק מהקומה התחתונה למזון וחלק לזבל.
14. הרב בן ציון נורדמן, "תיבת נח: שיעור בדרך ארץ פיר האשפה", מביא לימוד מוסר בשם הרב אליעזר פאל ובשם ספרו "חשב האפד". נבדקה הכתבה, לא הספר עצמו; אין בה ייחוס של שמירת דשן לשדות.
15. הייחוס לזוהר נח, דף סז, נמסר בדיווח על עלון "יאיר דרכי", לא נבדק במקורו, ולכן אינו מובא כאן כאמירת הזוהר.
16. רש"י, בראשית ו, יח, ד"ה והקימותי: שימור הפירות מפני ריקבון ועיפוש. והשוו בראשית רבה לא, יב.
17. בראשית רבה לא, יד, מזכיר חומרי נטיעה; לו, ג, קושר אותם לכרם שניטע לאחר היציאה. ראו גם רש"י לבראשית ט, כ.

המזון האגור מסביר כיצד התקיימו יושבי התיבה, אך אינו שולל כל גידול נוסף. אפשר גם לשאול אם היה אור מתאים לצמחים: המקורות על החלון והאבן המאירה אינם מתארים תנאי גידול. במקורות חז"ל ובפירושים הקלאסיים שנכללו בבירור לא נמצא מקור מפורש לגידול צמחים בתוך התיבה; בהמשך נראה הצעה מודרנית כזאת.

יד. תקדים מודרני לרעיון החקלאי

במאמר של ג'ו סילבר מוצעת תיבה שמייצרת את מזונה: צמחים בקומה העליונה, בעלי חיים באמצע ופסולת למטה. המחבר מציע שגזים העולים מן הפסולת תורמים לקרקע שבקומת הגידול.¹⁸ זה קרוב להצעת הדישון בזמן השהייה, אך אינו זהה להעברת גללים אל ערוגות. המחבר מוסיף הנחות רבות, ובהן גג שקוף והבשלה מהירה. אלו חלקים בשחזור שלו, ולא פרטים שנמסרו ברש"י. הרעיון אפוא כבר הועלה בכתיבה מודרנית. זהו שחזור של כותב בן זמננו, הנשען על הנחות שאינן נמסרות במקורות; הוא אינו מסורת של חז"ל ואינו כשלעצמו אישור מדעי למנגנון.

טו. ייצור מזון חי ומיחזור פסולת

בגמרא מסופר שנח גילה מה אוכלת הזקיתא כאשר אכלה תולעת שיצאה מרימון, ובהמשך הכין עבודה חומר שהתליע. יש כאן יצירת מזון בתוך התיבה, ולא רק חלוקה של מזון שנאסף.¹⁹ אבל זהו מקור מוגדר ומוגבל: מזון חי מן החומר שהתליע, לא צמחים שדושנו בזבל. בפורומים הוצעו גם אפשרויות של שימוש בפסולת כמזון למינים מסוימים, או כחומר שממנו נוצר מזון. בלי אסמכתה על בעלי החיים ועל אופן ההכנה, אלו נשארות השערות.¹² ההצעה לפרש את כל "זבל" כמאכל, במקום כפסולת, אינה מתיישבת בנקל עם המפרשים העוסקים בגריפה ובשטיפה. גם אם פסולת מסוימת יכולה להועיל, אין בכך להפוך את כל מדור הזבל למחסן מזון.

12. הצעות משתתפים בדיונים "למה לא זרקו את הזבל מהתיבה?" בפורום כותל המזרח, ו"מדוע לא זרקו את הזבל מהצוהר" בפורום אוצר התורה. אלו סברות לדיון, ולא מקורות חז"ל.

18. Joe Silver, A Look Inside the Ark, באתר TorahTable, פרסום מ-15.10.2023. מציע גידול מזון וקשר בין גזי פסולת לקרקע; לא מביא מקור קלאסי לקשר הזה. זוהי הצעה מודרנית, ולא אסמכתה מסורתית או אישור מדעי למנגנון.

19. בבלי סנהדרין קח ע"ב, סיפור הזקיתא: הכנת חומר שהתליע למאכלה. זיהוי ה"חירא" שבגמרא נידון במפרשים.

טז. דשן לאחר היציאה ומשקולת לייצוב

אפשר לשער שחומר שנשמר שימש לאחר היציאה לדישון האדמה. זו אפשרות אחרת מן ההצעה לגדל מזון בתוך התיבה. גם אם היה שימוש לאחר המבול, עדיין לא נודע לנו אם לשם כך נאגר, או כמה ממנו נותר.²⁰

הוצע גם שהזבל למטה שימש משקל המסייע לייצוב התיבה. זו סברה על תפקידו האפשרי של חומר כבד במדור נמוך. לא נמצא לה מקור במפרשים שנקראו, ולא הוצג חישוב המוכיח שהזבל נדרש לצורך זה. אין להפוך עיקרון כללי על יציבות כלי שיט לתיאור של תיבת נח.

יז. הפשט והקריאה הרוחנית

לצד השאלות המעשיות, המפרשים ראו במבנה התיבה משמעות רוחנית. קריאה ברמז רואה בפרטי הסיפור ביטוי לרעיון, ואינה באה לתאר את שיטת הפינוי בפועל. כלי יקר רואה בשלוש הקומות רמז לשלושת העולמות. התיבה משקפת סדר של עולם שנשמר בתוך המבול. כך שאלת מבנה התיבה פותחת גם עיון במשמעותה הרוחנית.²¹

נמסרו גם קריאות על עולם העשייה, הפרדת פסולת רוחנית והוצאת ניצוצות. יש להבחין בין הרעיונות הללו לבין שאלתנו המעשית. קריאה ברמז יכולה ללמד מה מבטאות הקומות בעבודת האדם, בלי לומר אם הפסולת נשמרה או נשטפה. הייחוסים הנוספים לא אושרו כאן ולכן אינם מובאים כלשון מחבר מסוים.

יח. מפת התשובות וההשערות

הטבלה מבדילה בין פירוש שנמצא במקור לבין השערה שהועלתה לעיון. פירוש מפורש אינו בהכרח מוסכם על כל המקורות. השערה שלא הוכחה אינה משום כך מופרכת, אך גם אפשרותה המעשית אינה מוכחת מעצם העלאתה.

²⁰. הדישון לאחר היציאה נידון כאן כהשערה חקלאית; לא נמצא במקורות שנכללו בבירור תיאור מפורש של שימוש זה בזבל התיבה.

²¹. כלי יקר, בראשית ו, טז: התיבה ושלושת העולמות.

ההסבר	מה הוא מבקש להסביר?	מה מעמדו?
הפרדת הפסולת מן המגורים	צורך במקום איסוף מסודר	הבנה מעשית של החלוקה; אינה מוכיחה אגירת הכול
חלק מהתחתית לזבל	הקושי של קומה שלמה רק לפסולת	מפורש באברבנאל; לא מפורש ברש"י
הורדה קלה כלפי מטה	מדוע המדור התחתון נוח	מפורש בלבוש האורה
ריח, לחות והגנה	מדוע יש חלוקות שונות	שיקולים בדיון המפרשים; אין חלוקה אחת מוסכמת
ירידה החוצה	מדור איסוף יכול להשתלב בפינוי	מפורש בתורה תמימה; היקף הפינוי אינו נמסר
שטיפה באמת מים	דרך טיפול ופינוי מן המדורים	פירוש הרד"ל למסורת פרקי דרבי אליעזר
סכנת פתיחה; אגירה זמנית	למה לא מפנים מיד בכל מצב	הצעה עם בסיס עקיף; לא תיאור מפורש
אין חלון; סגור תמיד	טעם לאגירת כל הפסולת	ההוכחה הגורפת אינה עומדת בפני פירושי החלון
דרך ארץ והתבדלות	המסר שבמקום מסודר לפסולת	לימוד מוסרי; אינו תכנית פינוי מוכחת
דשן לגידול בתיבה	שימוש בזבל ליצירת מזון בזמן השהייה	השערה: יש תקדים מודרני; לא נמצא מקור קלאסי הקושר את הזבל לגידול בתיבה
מיחזור למזון בעלי חיים	שימוש מועיל בחלק מהפסולת	השערה: סיפור הזקיתא אינו מוכיח שימוש בזבל
דשן אחרי המבול; משקל ייצוב	תפקיד נוסף לחומר שנאסף	לא הוכחו במקורות שנקראו
שלושת העולמות; הצעות לברור רוחני	משמעות התיבה והמדורים	רמז במקור: שלושת העולמות בכלי יקר. יתר הייחוסים לא אומתו; אין כאן הכרעה בפינוי

יט. מה אפשר לומר בסוף העיון?

יש מקור למקום של זבל, ויש הסבר לנוחות מיקומו למטה. יש גם פירושים הכוללים ירידה החוצה או שטיפה. אין בידינו לקבוע שכל הזבל נשמר במשך השנה, או כמה ממנו הושאר.

הצעת הדישון כדי לגדל מזון בתוך התיבה אינה דברי רש"י או חז"ל שנמצאו. היא השערה שניתן לעיין בה, ויש לה תקדים מודרני. מקורות המזון האגור מסבירים כיצד התקיימו יושבי התיבה גם בלי ההשערה, אך אינם מוכיחים את שלילתה המוחלטת.

לצד המזון האגור, סיפור הזקיתא מלמד גם על הכנת מזון חי בתוך התיבה. זהו ממצא מצומצם: הוא אינו מלמד על גידול צמחים או שימוש בזבל, אך מראה שלא כל ההזנה הייתה חלוקה של מזון שהוכן מראש.¹⁹ השאלה נשארת טובה: מה בדיוק הייתה תכנית הטיפול בפסולת לפי כל שיטה? תשובתנו אינה מערכת אחת המורכבת מפרטים שנלקחו ממסורות שונות. היא הבחנה בין הדברים שנמסרו, הביאורים שנכתבו והאפשרויות שעדיין לא הוכחו.

מקורות לעיון לפי נושאים

הנושא	מראה המקום
חלוקת המדורים	סנהדרין קח ע"ב; רש"י, בראשית ו, טז
החלוקות והטיפול בזבל	בראשית רבה לא, יא; מתנות כהונה שם
מזון וחומרי נטיעה	בראשית רבה לא, יב ויד; לו, ג; רש"י ו, יח
חלק מהקומה; מזון לשנה	אברבנאל, פירוש לבראשית ו, בביאור טז
נוחות העבודה והגנת האדם	לבוש האורה וגור אריה, בראשית ו, טז
ירידה אל מחוץ לתיבה	תורה תמימה, בראשית ו, טז, הערה כד
שטיפה באמת מים	הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר כג, ז וט
פתיחת החלון	מלבי"ם ואור החיים, בראשית ח, ו
דרך ארץ	כתבת הרב נורדמן בשם הרב פאל; עדות משנית
השערת הגידול בתיבה	הצעה מודרנית: Joe Silver, TorahTable
משמעות שלוש הקומות	כלי יקר, בראשית ו, טז

19. בבלי סנהדרין קח ע"ב, סיפור הזקיתא: הכנת חומר שהתליע למאכלה. זיהוי ה"חזירא" שבגמרא נידון במפרשים.